

Religie en nationaalsocialisme

O. Noordenbos

bron

O. Noordenbos, *Religie en nationaalsocialisme*. Van Gorcum & Comp., Assen 1937

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/noor006reli01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / erven O. Noordenbos

 dbnl i.s.m. **STICHTING MENNO TER BRAAK**

Religie en Nationaalsocialisme.

Religion ist Sinn und Geschmack fürs Unendliche Um die Welt anzuschauen und um Religion zu haben, musz der Mensch erst die Menschheit gefunden haben, und er findet sie nur in Liebe und durch Liebe.

(FR. SCHLEIERMACHER, Über die Religion).

I. Het dubbele aangezicht

Een van de meest karakteristieke en ook een van de gevaarlijkste kenmerken van de laatste twintig jaren is het heerschen van geestelijke despotieën, zooals Europa die sinds de godsdienstoorlogen, die na de Hervorming zijn gevoerd, niet heeft gekend. Dit geestelijke despotisme is, om de Beginselverklaring van het Comité van Waakzaamheid te citeeren, ‘een ernstig gevaar voor de vrijheid van onderzoek en meeningsuiting en daarmede voor de ontwikkeling van maatschappij, cultuur en wetenschap’. Het is vooral het Nationaalsocialisme, dat ons hier, in Nederland, het meest bedreigt, niet het minst, omdat het exemplarisch is voor de volstrekte geestelijke onderworpenheid, die het aan allen, over wie het regeert, oplegt, de ‘religieuze’ gehoorzaamheid, die het eischt niet alleen van partijgenooten, maar ook van hen, die het in de unio mystica van de z.g. volksverbondenheid binnensluit. Het is geen staatkundige partij, geen nationalistische beweging met een krachtige discipline en een extremistische leer, het is en wil meer zijn, een nieuwe heilsleer,

die een Nieuw Rijk profeteert, die haar mythe plaatst tegenover andere mythes en zelfs pretendeert, dat de hare 'de' mythe is van onze eeuw.

Dit religieuze karakter verleent het nationaalsocialisme - in een tijd van maatschappelijke onder- of overgang, waarin geestelijke en morele waarden haar vroegere zekerheid hebben verloren of reeds geheel gevallen zijn in veler oogen - een, ik zal niet zeggen, bovenaardschen, maar dan toch wel mysterieuzen glans; vooral bij de miljoenen, die of hun voorvaderlijk godsdienstig geloof hebben verloren, of van maatschappelijke rancune-gevoelens zijn vervuld, die zich nooit veel bekommerd hebben om de groote vragen van den zin des levens, omdat hun dagelijksche bestaansstrijd hen in beslag nam en voldoende maatschappelijk aanzien verschafte. Deze allen stooten zich niet aan de schande van het anti-semitisme, aan de absurditeit van het rassisme, aan de programmatische tegenstrijdigheden, zij hebben ontzag voor het 'anti-intellectualisme', voor de maling aan de humaniteit, zij genieten van de brutaliteit, hebben een heimelijk saddistisch genot bij de voorstelling der bestialiteiten, die ook hun (in bedrijvende vorm) misschien te wachten staan. En daar elke beweging haar sanctie ontvangt van hogere machten, is daar de glanzende Mythe, die getuigt van diepte, van jonge, onweerstaanbare kracht. Juist deze z.g. frissche spontaniteit, deze primitieviteit oefent op het massale onderbewustzijn een bekoring uit, die het geheim is van zijn weergaloozen opgang. Het heeft dus allen zin, het nationaalsocialisme te beschouwen van de religie uit gezien, hoe moeilijk het ook is, het begrip van religie zelf te bepalen.

Het nationaalsocialisme vertoont, als wij ons afvragen, hoe het zich in de practijk verhoudt tot het bestaande

godsdienstige leven, een eigenaardige dubbelzinnige houding.

Nadat het zich eerst heeft opgeworpen als een beschermer van de heerschende confessies tegen de gevaren van het bolsjewisme en de godloosheidsbeweging, heeft het later een ander gezicht getoond. Het meerendeel der Protestantsche geestelijken was en is in Duitschland, waar haast alleen deze verhouding bestudeerd kan worden, zeer nationalistisch en heeft dus met innerlijk welgevallen den groei en later de machtsusurpatie gezien van de nationalistische beweging bij uitstek, die de N.S.D.A.P. voor hen was. Maar ook onder de Katholieken waren er sterke sympathieën voor de partij, ofschoon zij altijd wel heidensche trekken had. Maar deze konden wel de reflex zijn van een wat romantische maskerade; het ware aangezicht zou wel Duitsch zijn zonder meer, waarmee dan de gehechtheid aan de eeuwenlange traditie werd bedoeld.

Toen de partij eenmaal tot alleenheerschappij was geraakt, heeft zij een ernst gemaakt met haar totalitaire eischen, die de confessies moet hebben verschrikt. De Roomsche-Katholieke Kerk meende zich veilig te kunnen stellen met haar concordaat - een pact met den duivel, meenden vele eenvoudige geloovigen, die dit concordaat als verraad hebben beschouwd. De Evangelische Kerk zou wel niet veel weerstand bieden in een land, waar de landskerken zoo lang hadden bestaan en het een eenvoudige onderdanenplicht was, zich aan den godsdienst van den vorst te conformeren.

De Roomsche Kerk echter kon moeilijk haar invloed prijsgeven op een terrein, als dat van onderwijs en opvoeding, dat zij nog nooit uit handen had gegeven. En onder de Protestanten was er een schare, die, van meer Calvinistische dan Luthersche strijdbaarheid doortrokken,

sterker godsdienstige zelfstandigheid en onafhankelijkheidszin bleek te bezitten dan noodig was om het 'positieve Christendom', dat de partij aanbood, te aanvaarden.

Over de grenzen van beider competentie, over het afbakenen van het geestelijke tegen het wereldlijke gezag, is er een eeuwenlange strijd gevoerd tusschen Kerk en Christelijken Staat. Deze strijd is, zoolang de kerken reële machten zijn, onvermijdelijk. Zij wordt echter geheel anders van aard, wanneer de staat niet op christelijken grondslag staat, zooals de Romeinsche staat vòòr Constantijn. Met dezen zelfs is de nationaalsocialistische totalitaire staat niet te vergelijken, omdat zij veel meer van haar onderdanen eischt dan de Romeinsche staat ooit gedaan heeft, terwijl bovendien den modernen staat een machtsapparaat ten dienste staat, dat de oudheid in deze perfectioneering nooit gekend heeft.

De staat is nu in dienst van een partij gesteld, die haar ideologie als alleenheerschend en alleenzaligmakend, d.w.z. als staatsgodsdienst, aan iederen volksgenoot, d.i. staatsonderdaan opdringt. Nog is dit niet bereikt, maar dit wordt bedoeld en alles wordt op haren en snaren gezet, dat tenminste de nieuwe, nu opgroeiende generatie, geen anderen invloed meer ondergaat dan de nieuwe leer.

Het nationaalsocialisme wil dus den godsdienst beschermen door het totaal aan religieuze energieën binnen zijn eigen leer of wereldbeschouwing te verzamelen, het wil de godsdiensten bestrijden, voor zoover deze een eigen godsdienstig object vereeren, dat buiten zijn leer of wereldbeschouwing valt. Dat is het geheim van de dubbelzinnigheid van het nationaalsocialisme ten opzichte van den godsdienst, van elke mogelijke religie.

Enkele misverstanden mogen hier terloops worden genoemd. De eerste is de voorstelling, naief, maar deson-

danks kwaadaardig, alsof het nationaalsocialisme in zijn ware zending wordt miskend, wanneer zijn anti-christelijk karakter naar voren wordt gebracht. De N.S.B.-predikanten verspreiden dit misverstand, wat wel zeer natuurlijk is, omdat zij anders in moeilijkheid komen met hun kerkelijke belijdenis. Zij leggen nadruk op het spontane, heroïsche, wilskrachtige, het religieuze accent bij uitstek; zij spreken gaarne over de dynamiek der beweging, over haar groote verdienste ons volk te hebben opgericht uit een zedelijke verwording, waar ook elke religieuziteit in verloren gaat, over haar heilzame werking als anti-materialistische injectie in ons volksbloed. Het spreekt vanzelf, dat de wonderlijke benaming 'positief Christendom' ook dit misverstand in de hand werkt, n.b. het Christendom, dat naar nationaalsocialistische behoeften 'veredeld' is, d.w.z. ontdaan van Voor-Aziatische, in casu Joodsche smetten.

Zooals het eerste misverstand zijn oorsprong vindt in het 'religieuze', het quasi-christelijke aangezicht, dat het nationaalsocialisme als strijder tegen godloosheid en skepsis laat zien, zoo wordt een tweede misverstand gevoed uit de vereenzelviging van het nationaalsocialisme met nieuw-heidensche geloofsbewegingen, die na '33 wel een goede kans hebben gekregen, maar welker beteekenis als mogelijke vormen van een nieuwen volksgodsdienst vooral niet moeten worden overschat. Er bestaan ongetwijfeld sympathieën voor een geïdealiseerden oud-Germaanschen cultus. Elke despotie zoekt voor haar toekomstidealen naar een roemrijk verleden als voorbeeld ter copiëering. In Italië gaat dat, historisch gesproken, al bijzonder gemakkelijk. In Duitschland moet men zich met wel een zeer schimmig verleden tevreden stellen, als men op zoek gaat naar een oud-Germaansch verleden,

dat machtig genoeg is om het wenschbeeld te dragen. De romantiek der eerwaardige voorstellingen, riten, die de Germaansche dweepers met een glansrijk, vòòr-Christelijk, zuiver, eenvoudig, heldhaftig leven te midden van een weer onmiddellijk tot het mensdóm sprekende natuur koesteren, zal ongetwijfeld het nationaalsocialisme behulpzaam kunnen zijn in zijn strijd tegen de Christelijke confessies, op zichzelf beschouwd echter, leent een herleefde Wodancultus zich eer tot parodie dan tot ernstige beoefening. Men leze bijv. de met humor geschreven gefingeerde ervaringen van een Zwitser, die Urs Liechti in zijn 'Wodans Wiederkehr' beschreven heeft.

Ook wanneer de romantiek verhuld gaat achter philosophische verkleeding, zooals dat het geval is bij de door prof. Hauer geïnspireerde 'Deutsche Glaubensbewegung', moet men niet te spoedig aan een waarlijk nieuwe religie denken, die de toekomst voor zich heeft.

Hauer's 'Deutsche Gottschau, Grundzüge eines deutschen Glaubens' is een taai, grauw boek, dat uit de zee van woorden slechts vaagheden laat opdoemen als grondslagen van een nieuw geloof; welke de 'geheime machten van den eeuwigen grond des levens' zijn, waaruit volk en stam zijn voortgekomen, blijft na lezing zoo onduidelijk als daarvoor. Of de Ludendorffs, Dinter en zooveel anderen de grondleggers zullen worden van een nieuwen Germaanschen volksgodsdienst, is aan allen mogelijken twijfel onderhevig. In een enkel geschrift, dat wat kritischer staat tegenover deze religieuze vernieuwing, vindt men ook wel de reden aangegeven, waarom alleen door een prediking van nieuwe Germaansche waarden, van gevoelvolle voorstellingen, die niet aan een concrete gedaante zijn verbonden, nog geen nieuwe religie wordt gegeven. Zoo wijst een nationaalsocialistische schrijver,

die aan deze kwestie ernstige aandacht besteedt, in een vooral aan de jeugd gericht geschriftje, met nadruk op dit feit, dat het Christendom zóózeer zijn stempel heeft gedrukt op het religieuze leven van talloze generaties, dat het verlies van den godsdienst der vaderen een leegte achterlaat, die door geen professor (hij doelt op Hauer) kan worden gevuld. De eenvoudige Duitscher, zoo is hem gebleken uit vele gesprekken, die hij met jonge arbeiders heeft gevoerd, heeft behoefte aan een religieuze gestalte, tot wien hij zich kan richten, tot een concrete belichaming van godsdienstig leven, indien hij niet van elke religieuziteit afstand wil doen. (M. Hieronimi, *Junger Deutscher vor Gott*, 1937).

Ook Alfred Rosenberg, de geautoriseerde leeraar van de nationaalsocialistische wereldbeschouwing, zegt nauwelijks iets anders dan bovengenoemde schrijver, als hij zich in zijn 'Mythus des 20. Jahrhunderts' richt tot de 'millioenen, die tusschen de heerscharen van den Marx-chaos en de geloovigen der kerken ronddolen'. Hij bezweert hen zich, als zij niet willen vervallen tot een religieus nihilisme, te binden aan een nieuw saamhorigheidsgevoel 'tot een wedergeboorte van oeroude, maar eeuwig-jonge waarden, die wortelen in den wil. Deze echter tot echte vormen van religie te verheffen, is de taak van een later genie. Zonder een religieus genie blijven religieuze vereenigingen slechts onbeduidende en onuitstaanbare sekten' (blz. 601).

Als wij nu de praktijk van het nationaalsocialisme naar de uitspraken van zijn leiders nagaan, dan blijkt ons, dat, schoon het programma op het stuk van religie wel iets zegt van belijdenissen, die vrij zijn, als zij niet indruischen tegen het zedelijkheidsgevoel van het Germaansche ras, de eerste uitspraken van den Leider, nadat de partij aan de macht is gekomen, ongevaarlijk schijnen voor die confes-

sies. Op 23 Maart verklaarde hij ter Rijksdagzitting¹⁾: ‘De nationale regeering ziet in de beide christelijke confessies een der gewichtigste factoren tot instandhouding van ons volk (Volkstum)’ en op 27 Aug. '34 wordt den, meest Katholieken, bewoners van het Saargebied gezegd: ‘Geen inbreuk op de leer en op de vrijheid van belijdenis heeft plaats gevonden of zal ooit plaats vinden. Integendeel beschermt de staat den godsdienst, schoon op deze voorwaarde, dat hij niet als dekmantel voor politieke doeleinden wordt gebruikt’. Hierna volgt: ‘Ik geloof, als wij deze (de christelijke) beginselen niet zouden volgen, dan zouden wij ook niet de resultaten aan onze zijde hebben’.

Hier klinkt nu de opvatting door, dat het nationaalsocialisme het eigenlijke instrument is, waarmede God heeft verhoed, wat de kerken tevergeefs hebben gepoogd te doen, dat Duitschland aan de godloosheid ten offer zou vallen. Dit wordt explicite door minister Rust in Juni 1933 uitgesproken: ‘Toen het er om ging: God of duivel, Jezus of bolsjewisme, toen waren de geestelijken er niet’, maar de partij is het, die haar martelaren bezit ‘voor den staat en voor Ad. Hitler, maar ook voor de kerk en haar God’. Aan de kerken worden haar gebrek aan activiteit verweten in den strijd tegen de godloosheid. Hier ligt wel een bedreiging in opgesloten, maar een aankondiging van bestrijding niet.

De strijd moest echter toch uitbreken. In de ‘Mythus’ heeft Rosenberg wel geschreven, dat een nieuwe religie niet in enkele jaren en zonder een religieus genie in 't geheel niet kon ontstaan, maar daarnaast heeft hij wel degelijk enkele positieve voorwaarden genoemd, waaraan een

1) Voor de volgende uitspraken zie: F. Lieb, Christ und Antichrist im dritten Reich, 1936, blz. 24 e.v.

Duitse religieuze beweging moet voldoen; zij zou, als zij zich tot een volkskerk wilde ontwikkelen, moeten verklaren 'dat het ideaal van de naastenliefde onvoorwaardelijk ondergeschikt moet zijn aan het ideaal van de nationale eer, dat geen daad door een Duitse kerk goedgekeurd mag worden, die niet in de eerste plaats tot beveiliging van het volk dient' (blz. 607). Daar is nu een duidelijke uitspraak van wat onder positief Christendom is te verstaan, in tegenstelling met het negatieve, dat 'praalt met zijn typisch-Etruskische overlevering, met abstracte dogmas en van ouds geheiligde gebruiken'. 'Het positieve roept overnieuw de krachten van het Noordsche bloed wakker, bewust, zooals de eerste Germanen het naief deden, toen zij Italië binnendrongen en het verziekte land nieuw leven schonken' (blz. 79). Volgens dezen positieven uitleg moet dus Christus' hoofdbebod van de naastenliefde (Mt. 22:39) tot het negatieve Christendom gerekend worden. Wij behoeven ons dan ook niet te verbazen, dat de mythus-makende Balt den subliemen mysticus Eckehart tot zijn voorlooper verklaart; zoo wordt voor hem de goddelijke vonk, waarvan Eckehart gewaagt, als hij het innerlijke licht aanduidt, tot de 'metaphysische gelijkenis van de ideeën van eer en vrijheid' (blz. 217), en de mysticus zelf is hem één en dezelfde als de veldgrijze held onder den stalen helm.

Het nieuwe Duitschland is bezig een nieuwe religie voor te bereiden. Een nationaalsocialistische belijdenis is er niet, zoo wordt uiteengezet in een hoofdartikel in de *Völkische Beobachter* van 25 Mei '35, getiteld: 'Ist die Religion in Gefahr?'

Maar de wereldbeschouwing is er dan toch, en deze is religieus van karakter, 'want in haar hebben alle religieuze opvattingen een plaats'. Dat zij een 'nieuw

materialisme' zou zijn, wordt met verontwaardiging ontkend: 'Wie ras en volk erkent, erkent ook de goddelijke scheppingskracht! Bloed en bodem zijn geweldiger getuigen voor God den Heer dan menige oude wonderoverlevering'. De nationaalsocialistische wereldbeschouwing is in deze opvatting een soort overkoepeling van alle mogelijke religies, die in haar slechts een plaats vinden, wanneer zij zich onderwerpen aan deze super-religie. En daarmee is dan duidelijk uitgesproken, dat er naast deze wereldbeschouwing geen godsdienst, geen ethische, filosofische of humanitaire beweging toegelaten worden.

Het is dan ook begrijpelijk dat de vrijmetselarij, het christelijk humanisme, dat de 18de eeuw heeft zien geboren worden, verboden is. Hoor weer naar Rosenberg, die in zijn kanoniek geschrift orakelt: 'De idee der eer, de nationale eer wordt voor ons begin en einde van ons geheele denken en handelen. *Zij verdraagt geen gelijkwaardig krachtcentrum om 't even van welke soort naast zich*, noch de christelijke leer, noch de vrijmetselaars-humaniteit, noch de Romeinsche filosofie.' (blz. 514).

Zoo wordt ons ook de echo duidelijk van dit geluid, die de grafelijke vertegenwoordiger van de N.S.B. in de Eerste Kamer heeft laten hooren, toen hij over de vrijmetselarij eenige van onkunde getuigende schimpscheuten meende te moeten loslaten, die hem een bestraffing hebben bezorgd in de N.R.C. van 3 Maart '37 door den heer Faubel.

Christian Science, Bijbelverklaarders, Tolstoianen, Spinozisten zijn alle onmogelijk in een land, waar maar één krachtcentrum mag bestaan. Daarom zal de kerkstrijd, die principieel nooit *kan* opgelost worden tot bevrediging van beide partijen, zijn voortgang hebben. De bovengenoemde religieuze vereenigingen kunnen gemakkelijk onderdrukt worden, zij hebben geen invloedrijken aanhang

en in hun religieuze overtuiging zelf ligt een protest tegen de leer van het Derde Rijk. Het Christendom kan echter niet op deze wijze 'verboden' worden; de combinatie van nationaalsocialistisch en Protestantisch bijv. is nog nooit als volstrekt onbestaanbaar verklaard. De houding van het nationaalsocialisme, dat al zijn openlijke vijanden onder den hiel heeft gelegd, moet tegenover de christelijke confessies uiteraard veel zwakker zijn, gezien zijn dubbelzinnige houding op het stuk der religie. Deze houding is zijn zwakte; socialisten, communisten, pacifisten zijn openlijke vijanden, die vernietigd moeten worden. Zóó kan tegenover de geestelijken niet worden opgetreden, zonder hen, wat zij nu toch al tot op zekere hoogte zijn, tot martelaren te maken, wat het heerschend regime nog niet zou hinderen ze te vervolgen, ware het niet, dat het daarmede den ondergrondschen en zelfs openlijken tegenstand zou versterken. Trouwens, hoevele sympathiseerenden met de belijdenispredikanten moeten er niet zijn in de kringen van Rijksweer, hoge ambtenaren, financiers en economen, met wie zelfs dit regime ter dege rekening moet houden.

Voor een kerk, die niet gemeten wil worden met aardse maatstaven van macht en aanzien, zou trouwens een openlijke vervolging de voorkeur moeten verdienen boven het substitueeren van een nieuwe religie in het kader van een z.g. christelijk gebleven kerk. Vergelijking met wat in Rusland is geschied, maakt dit duidelijk. Daar bestaat volgens de grondwet vrijheid van godsdienst en vrijheid van propaganda voor de godsdienstbestrijding. Het Christendom wordt daar openlijk aangevallen, maar de godloozenbeweging is negatief, anti-godsdienstig. In Duitschland wordt het naam-Christendom gehandhaafd, maar het wordt uitgehold, en positief gemaakt d.w.z. gevuld met voorstellingen en begrippen, die het wezen

totaal veranderen. ‘Het getuigt van weinig inzicht’, aldus Karl Barth, ‘het bolsjewisme bijzonder tragisch te nemen. De kerk moet dit niet weerstaan in den vorm van directe bestrijding, maar door den anti-christ binnen haar muren te bestrijden. Daar en daar alleen kan hij gevaarlijk worden en kan hij door de Kerk overwonnen worden.’ (In: *Jugend und Krise der Kultur*, 1932). De uit Sovjet-Rusland uitgeweken godsdienst- en kultuurphilosoof N. Berdiajef acht het nationaalsocialisme als rassisme, dat de als 't ware pseudo-religieuze grondslag van zijn leer is, de verderfelijkste van alle anti-religieuze stroomingen, een grof materialisme, dat een mystiek karakter heeft aangenomen; eenerzijds is het onwaar, omdat er geen rassen bestaan in de geschiedenis, zoölogisch-naturalistisch beschouwd, anderzijds is de exclusiviteit van het ras volstrekt anti-christelijk. De rassentheorie immers, anders dan de klassentheorie, welke bewustzijnsverandering kent, verklaart redding, verlossing uit de gebondenheid aan het ras voor onmogelijk. Het noodlot van het bloed laat geen geestelijke vrijheid toe.

Het Christendom is daarentegen volgens B. een godsdienst van de geestelijke vrijheid.

De dubbelzinnigheid van het nationaalsocialisme lost zich dus voorloopig op tot het verschijnsel van een pseudoreligie.

II. Voorbereiding

In de vorige eeuw heeft zich een revolutie voltrokken in het denken van de kleine burgerij en de arbeiders, die hun levenshouding tot in de grondslagen heeft gewijzigd. Het is de denkwijze geweest van de gepopulariseerde

natuurwetenschap en de historische kritiek, die deze revolutie heeft veroorzaakt. Zij is de voortzetting, in een andere klasse met dienovereenkomstige wijzigingen, van de ommekeer in de Europeesche mentaliteit, die omstreeks 1700 heeft plaats gevonden, van de crisis van het Europeesche bewustzijn, die aan het middeleeuwsche denken een eind heeft gemaakt, d.w.z. aan het integrale supranaturalisme en die de Verlichting, het vertrouwen op de menselijke rede, heeft gebracht.

Een beschaving die beruiste op de idee van de plicht, plicht jegens God, plicht jegens den vorst, werd vervangen door een op de idee van het recht gebaseerde beschaving; de rechten van den mensch, dus van het individueele bewustzijn, van de rede, van de kritiek, van den burger werden geproclameerd. Op alle gebied werd afgerekend met de 'gebonden' maatschappij, opdat die der 'vrijheid' zou geboren worden, wat in de eerste plaats wilde zeggen die van het vrije spel der maatschappelijke krachten, die als complement de vrijheid van het menselijke redevermogen vroeg. De burgerlijke wereld- en levensbeschouwing werd geboren en haar gevolg was een breken met in de eeuwen verankerde geloofsvoorstellingen.

De 19de eeuw, die de vlucht der techniek heeft gebracht met de daaraan gepaarde industrieele ontwikkeling, heeft een tweede golf van verzet tegen en afval van de overgeleverde traditioneele waarheden zien opdoemen, maar nu onder het proletariaat, de samengedreven massa's. Dezelfde wetenschap en verlichting, waarmede de burgerij de haar niet meer passende mentaliteit had bestreden, dienden thans een nieuwe klasse haar verlangens, neen, haar rechten te formuleeren. Deze liepen samen in één punt: een nieuwen maatschappijvorm, den socialistischen. Het socialisme was niet nieuw als een evangelisch verlangen

naar broederschap en gelijkheid, maar wel inzoover het nu werd gebaseerd op een recht en op een zekerheid, die niet minder dan wetenschappelijk genoemd werd. Achter den gerechten eisch en de verzekerdheid stond een geheele klasse, althans de bewusten van deze klasse, die het geloof had afgezworen terwille van de wetenschap of beter nog, maar dat leek toen een contradictie, van geloof in de wetenschap. Marxisme en Darwinisme toonden in maatschappij en leven de mogelijkheden aan van een menschelijk bestaan, dat de oude belofte van den hemel op aarde zonder 's menschen toedoen, die door de wetenschappelijke kritiek op het openbaringsgeloof als 't ware tot illusie was opgelost, afloste en compenseerde. Dit maakte het afscheid van het oude geloof voor velen gemakkelijk. En deze behoorden gemeenlijk tot de vurigsten en actiefsten. De kerken verhaastten dit proces door haar volslagen gemis aan inzicht in wat er gaande was in wetenschap en leven, door haar gebrek aan begrip ook van den moreelen tegenzin bij deze veranderde geesten tegen de on-christelijke behoudzucht, die bleef aanleunen tegen de macht en den rijkdom der 'wereld', die zij heette te verachten. Als zoo vaak in de geschiedenis van het Christendom, achtten de ongeletterden, de argeloozen en de zachtmoedigen, wien de eenvoudige zin van het Evangelie: wat gij den armsten hebt gedaan, dat hebt gij Mij gedaan, zoo vanzelfsprekend voorkomt, zich wederom verraden en verlaten.

Het was werkelijk niet noodig, vol 'ressentiment' en verbittering te zijn, om de verklaring van den godsdienst als begoocheling, priesterbedrog, afleiding van de werkelijke doeleinden van dit leven, misbruik van menschelijke zwakheid en domheid, met graagte te accepteeren.

Met de teksten uit het Evangelie, die de armen zalig prijzen, de rijken verdoemen en uitsluiten uit Gods

Koninkrijk, konden socialistische redenaars en schrijvers den rol der kerken zoo teekenen, dat de kerken zelf, meer nog dan wetenschap en rede, de vijanden waren van het eenvoudige, kinderlijke geloof. De gestalte van Jezus bijv. is een groote rol blijven spelen in de ongelovige en socialistische propaganda; de eerbied en liefde voor deze gestalte werd uitgespeeld tegen het cynisme van bezitters en prelaten, machtigen en geestelijken.

De ontkerkelijking, die het gevolg was van dezen gang van zaken, nu voor het eerst onder de massa's, die optraden in het veld der historie, is van den grootsten historischen invloed geweest.

Er ontstonden nu allerlei tegenstellingen en spanningen. De religieuze gevoelens en verlangens waren natuurlijk niet verdwenen, maar hadden nieuwe objecten gevonden. Een geleidelijker ommekeer had plaats gevonden onder de intellectueele burgerij, die reeds eenige eeuwen dit proces van vervreemding van het Christelijke geloof der openbaring had ondergaan, die in haar kunstenaars, denkers en dichters een nieuw land voor geest en gemoed had gevonden naar Goethe's woord: Wie wetenschap en kunst heeft, heeft ook religie. Maar, had Goethe toegevoegd, wie geen van deze beide bezit, die hebbe religie. Thans gingen echter zij, die wetenschap noch kunst, alleen maar religie hadden, deze verliezen. De overgang was hier abrupt; hij ontstond onder de door de gepopulariseerde wetenschap aangeraakte kleine burgerij, waar de eigenlijke vrijdenkerij ontstond. Onder de arbeiders was het verlies van den godsdienst meer een voorwaarde voor en voorbereiding tot het geloof in een nieuwe samenleving, die geen godsdienst noodig had of kende, maar wel de belofte bevatte van de broederschap en gelijkheid, die het godsrijk op aarde zou brengen. Het socialisme, het geloof der arbeidersklasse, heeft in de

massa scheppende en ordenende krachten opgeroepen, een moraal aan solidariteit en offerzin verkondigd en somtijds verwezenlijkt en het persoonlijk leven van zijn aanhangers, dat in de 19de eeuw dor en vaal moest worden voor wie niet tot de zalige bezitters behoorde, vol en rijk kunnen maken.

Toch is er een geestelijk ledig gebleven, waaronder de burgerij in haar emancipatie niet zoo heeft geleden, omdat zij al geestelijk en maatschappelijk was voorbereid, vóór zij de politieke macht had veroverd; dit is wel zeer verschillend geweest in de onderscheiden West-Europeesche staten, maar in het algemeen gesproken is er een burgerlijke cultuur ontstaan in de 17de en 18de eeuw, ook waar en wanneer een burgerlijke maatschappij nog niet bestond.

Voor het proletariaat bestond geen wetenschap, geen kunst, geen levensverfijning, geen sociaal niveau boven het strict noodzakelijke aan instandhouding van het simpele leven. De eischen, die daarentegen zelfs de gepopulariseerde maatschappij- en levensleer aan zijn geestelijke vermogens stelde, waren over het algemeen hoog en meer een beroep op het denken dan op het voelen. Men mag gerust spreken van de nieuwe mythe, die ook het Marxisme, het socialisme in het algemeen, kenmerkte, maar zij richtte zich niet in de eerste plaats op de gevoelvolle verbeelding, zij straalde in het heldere witte licht van de abstractie, van het begrip en zij vergde de toewijding van studie en organisatie, zij minachtte die gevoelens, die de religie voeden, gehoorzaamheid, deemoed, verachting van de 'wereld'.

Het socialisme is een rancune-leer geweest, zal men zeggen, die zich wel degelijk met sentimenten vulde; maar daartegenover staat zijn wetenschappelijke zekerheid, die de onderliggende klasse tot draagster van een nieuwe,

eerst recht menselijke samenleving verklaarde, die de individuele rancune veroordeelde, en geen persoonlijke bevrediging van wraak beloofde. Er werd geen ‘nacht der lange messen’ in uitzicht gesteld. Het socialisme bleef in zijn moraal, ook waar het klassenstrijd predikte, binnen het kader van de Christelijke-humanistische traditie, al was het godsdienstloos. Het heeft, voorzoover het Marxistisch is, een hoge afkomst, want het Marxisme beschouwde zich als een vervulling van de klassieke Duitse filosofie en van de klassieke, burgerlijke, economie.

Dit alles moeten wij goed beseffen, als wij de tegenstelling tusschen de socialistische arbeidersbeweging en het nationaalsocialisme willen begrijpen. Dit laatste is mede een gevolg van de zelfde energieën, die de kapitalistische ontwikkeling heeft opgehoopt en ontbonden, maar het leeft uit de irrationeele resten, die de legitime, d.w.z. zelfstandige arbeidersbeweging niet heeft kunnen opnemen uit het verleden. Het nationaalsocialisme, beter het fascisme in zijn geheel, heeft, niet bewust, maar instinctief, hoewel dit een groote mate aan sluwheid en berekening niet uitsluit, teruggegrepen op deze resten: atavistische instincten, de gevoelens van verijdeling, die elke hoge greep op de toekomst laat ontstaan, het patriottisme, dat zoo diep en toch ook zoo gereed liggend, in tijden van oorlogen en geruchten van oorlogen plotseling opvlamt, de vereering van een geidealiseerd verleden, de haat tegen het verklarende en daarmee ontluisterende intellect, tegen humanisme en kultuurdifferentiatie. Deze reactieve beweging zoekt onfeilbaar haar weg langs de lijnen van den geringsten psychischen weerstand, maar activeert als 't ware meteen de geestelijke inertie.

Liberalisme en socialisme stammen uit het geloof aan een maatschappelijk-geestelijken vooruitgang, zij leven

uit dit geloof, maar ook van den vooruitgang zelf. Elk voor zijn klasse hebben zij de macht van het weten verkondigd, de bewustwording; zij waren kultuur-optimistisch en hebben het zware gewicht van de traagheid in denken en verbeelding, van den hang naar het verleden en naar simpele, buiten het denken en voorstellen liggende bevredigingen van gevoelens en driften onderschat.

Fascisme en, in nog veel sterker mate nationaalsocialisme hebben de West-Europeesche op klassieke beschaving en Christendom opgebouwde cultuur voor het eerst radicaal verbroken in haar continuïteit.

Het bolsjewisme, dat toch geldt als de volkomen negatie van het Christendom en de Europeesche moraal, heett dit niet zoo gedaan, daarom niet kunnen doen, omdat het is ontstaan uit de in Marx tot maatschappelijk principe verkeerde Hegelsche filosofie, die beschouwd mag worden als het in en voor het denken gerechtvaardigde Christendom. Daaraan verandert ook niets het feit, dat in het Marxisme is verondersteld de leer van den mensch, die Ludwig Feuerbach als den waren zin van de Christelijke leer van God had verklaard.

Want deze mensch, die Feuerbach en Marx bestudeerden en wiens innerlijke en maatschappelijke ‘bevrijding’ zij als laatste doel beoogden, was de door het Christendom opgevoede mensch, niet een primitief wezen, dat bepaald was door bodem, bloed, ras. Wel was het Christendom in hun theorieën ‘overwonnen’, niet als een vreemde (‘Artfremde’), opgedrongen leer, maar als een ideologie, die niet meer paste voor een klasse, die voor’t eerst in de geschiedenis den mensch zou opheffen tot schepper van zijn eigen lot op aarde.

Het rassisme van thans beschouwt het Christendom, ook als leer van den mensch, als een vreemd en vijandig

element; het moet trouwens als een primitief biologisch materialisme elk denken over zijn grondslag verwerpen als poging tot zelfvernietiging. Het determinisme, dat het aanhangt, is geen gedachtenbouw als het godsdienstig determinisme van Augustinus en Calvijn, dat berust op diepe ervaringen, maar een spruit van troebele instincten, van het rancuneuze en barbaarsche antisemitisme.

De dubbelzinnige houding, die het nationaalsocialisme aanneemt ten opzichte van de christelijke confessies, is, zooals wij zagen, te herleiden tot het verschijnsel van een pseudo-religie, die bevrediging heeft geschonken voor een wijle aan latente religieuze behoeften. Waar deze is opgetreden, zijn echter bijzondere factoren werkzaam geweest, die uit de historie begrijpelijk worden.

In het voortreffelijk boekje 'De strijd om de Kerk in het Derde Rijk', herinnert de schrijver, Waldemar Gurian, aan dit belangrijke historische feit, dat Duitschland niet de weldaad heeft gekend van een heerschenden godsdienst. In de 16de eeuw is het stelsel ontstaan van de toewijzing van een godsdienst aan de onderdanen door den regeerenden vorst. Eerst in de 18de eeuw is er een zelfstandig godsdienstig leven merkbaar, het piëtisme, een innerlijk, 'bevindelijk' Lutheranisme, dat in de 19de eeuw zich verbonden heeft met de idealistische filosofie tot een nieuw-protestantisme, dat een nationale kerk als ideaal stelde, die in nauw verband met den staat, den grondslag zou kunnen vormen van een 'volksche' religie, een ideaal, dat zelfs tot onder Duitsche Katholieken velen onder zijn bekoring heeft gebracht.

Het is wel van belang in dit verband den naam te noemen van een man, die, in zijn tijd eenzaam, thans op vele punten een voorlooper blijkt te zijn van wat Rosenberg, die zich ook gaarne op hem beroept, verkondigt. Ik bedoel Paul de

Lagarde, wiens merkwaardige verhandeling ‘over de verhouding van den Duitschen staat tot theologie, kerk en godsdienst; een poging niet-theologen te oriënteren’, opgenomen in zijn nu weder opnieuw uitgegeven ‘Deutsche Schriften’ (1878), zeer leerzaam is. Hij kritiseert de grondslagen van het Protestantisme. Hij ontkent, dat het Protestantisme iets heeft bijgedragen tot het politieke leven in Duitschland; het was slechts een oppositie tegen het Katholicisme. De Duitse persoonlijkheden der reformatoren alleen zijn van belang. Het Katholicisme valt Lagarde fel aan, omdat dit het nationale gevoel kleinerde, de massa's in 't gevele kwam en met de democratie tegen de kronen ageerde. Hij wilde nu, dat de staat met de Christelijke kerk zou breken, niet omdat de religie den staat onverschillig moet zijn, maar omdat ‘voor elke natie een nationale godsdienst noodzakelijk is.’ Hier ligt al de geheele nationaalsocialistische leer van de volstreekte staatsalmacht, die zich zelf religieuze sanctie geeft. Lagarde was een geschoolde en origineele geest, een aristocratische frondeur, die nooit genoeg de onmetelijke waarde van de individueele menschenziel kon prijzen. Hij heeft een mengsel van liberale, zelfs radicale theologie en religieus nationalisme op zeer oorspronkelijke wijze tot een nieuwe theologie verwerkt, die nu op vele punten herkenbaar is in de nationaalsocialistische wereldbeschouwing. Lagarde bestrijdt ook het Joodsche element in het Christendom, maar hij kent als hoogbeschaafde 19de eeuw geen antisemitisme. Dit heeft ook zijn voorgeschiedenis, die wij voor ons doel eerst behoeven te laten beginnen met de tweede helft van de vorige eeuw, toen de plotselinge opbloei van het Duitse kapitalisme, dat groote bezitsverschuivingen te weeg bracht, tal van kleine burgers heeft verproletariseerd. De Joodsche kapitalisten werden

toen aansprakelijk gesteld voor dezen ramp. Onder de gedupeerden heeft de hofprediker Adolf Stöcker veel succes gehad. Diens christelijk-sociale actie onder de Berlijnsche proletariërs, die hij uit de greep van het Marxisme wilde redden, heeft schipbreuk geleden. Succes heeft hij evenwel gehad met zijn antisemitisme, dat hij voor het eerst tot een partij-kenmerk heeft verheven. Een nieuwen ideologischen onderbouw heeft de rassentheorie gegeven, die de Franschman de Gobineau heeft verkondigd, waarvoor hij in zijn vaderland alleen maar scherpe afwijzing heeft gevonden, voorzoover men er op is ingegaan. In Duitschland vond zij gretig opname. In 1889 heeft E. Dühring met zijn: ‘Die Judenfrage als Frage des Rassencharakters’ dit nieuwe, vruchtbaar gebleken gezichtspunt ontwikkeld.

‘Merkwaardig, typisch Duitsch, dat deze nieuwste zingeving van het antisemitisme, die zich volkomen van elke reële basis losmaakt, de wereld verlaat, om wat er achter ligt in den kring van haar leerstellingen te betrekken, de irrationeele wereld van de mythe plaatst tegenover politiek-werkelijke eischen, dat het rassen-antisemitisme zich in de eerste plaats uit in organisatievormen, die politiek zijn. De antisemieten stichten partijen.’ Daar heeft men een stukje voorgeschiedenis, de geboorte van een antisemitische partij, die via de ‘Völkische Gedanke’ het aanschijn heeft gegeven aan wat wij thans bestrijden als een wereldgevaar.

Het is natuurlijk meer dan een zuiver Duitse ontwikkeling, die het nationaalsocialisme als een reactie uit de diepte naar boven heeft gestooten. Onbesproken blijven de Europeesche politiek na 1918, de diepgaande veranderingen, die zich in het Europeesche denken hebben voltrokken, die ook naar beneden toe haar werkingen hebben uitgeoefend, de nieuwe levensphilosophie, de terugslag

op rationalisme en idealisme, die de ziel tegenover den doodenden geest heeft geplaatst.

Het is tenslotte niet overbodig, ons ook nog rekenschap te geven van tendenties, die al vóór 1914 werkzaam waren in de richting van de pseudo-religieuze politieke bewegingen van thans. In zijn kort voor den wereldoorlog in verschillende talen verschenen studie over de politieke partijen heeft de socioloog Robert Michels met tal van voorbeelden uit de arbeidersbeweging aangetoond, hoezeer de moderne democratie binnen de groote partijen neiging vertoonde tot ontwikkeling naar de oligarchie, de ophooping van macht in handen van enkelingen of instanties, die de leiding gaven en hoe daarmee gepaard ging een vereering voor en blinde gehoorzaamheid aan geliefde leiders. De sprekendste voorbeelden ontleende hij wel aan de socialistische beweging in Italië. Sprekende over het religieuze karakter van deze vereering, constateerde hij dat ‘te midden van de ineenstorting van de oude moreele wereld der massa's de triomphale lichtkrans der godsdienstige behoefte onaangetast blijft.’ Het Italië van heden bewijst, dat de moderne despotieën deze behoefte hebben benut. ‘Men kan niets groots volbrengen dan in een staat van verliefde passie, van religieus mysticisme’ zegt Mussolini en vraagt: ‘Als het fascisme geen geloof was, hoe zou het stoïcisme en moed aan zijn volgelingen kunnen geven?’

Zoo is dus het fascisme weliswaar een reactie op een in termen van redelijkheid en humanisme zich uitende, op wetenschap gebaseerde arbeidersbeweging, maar evenzeer een voortzetting van het hunkeren der onderbewuste verlangens naar gemeenschap in gelijkheid en broederschap, naar vereering van een macht, die wijding verleent aan het offer, dat de enkeling aan het geheel brengt. Het neemt het bestaande, het vaderland, dat diepe en latente

sentimenten kan wakker roepen, als een heilig doel, dat het ‘volk’ als een nieuw bezit tot het zijne kan maken; hiervoor is noodig eenig geweld, gehoorzaamheid en toewijding. Daarachter ligt de belofte van nieuwe macht en wraak. Het vaderland, het volk, het bloed en het ras, alle heilig verklaard, badend in het licht van een massaal enthousiasme, vormen de elementen van een nieuwe religie na het ontgoddelijkte interregnum van liberale welvaartsopolitiek voor de zalige bezitters en van socialistische toekomstidealen.

III. De travestie der religie.

‘Het fascisme is een religieuze conceptie’ luidt een uitspraak van Mussolini en het nationaal-socialisme dient zich, zooals wij zagen, aan als de brenger van een nieuwe religie of is deze reeds.

In elke religie werkt als haar kern de mythe, het zinrijke verhaal, dat niet voor het verstand, maar voor het gevoel en verbeelding, als poëzie, niet als redelijke verklaring het antwoord geeft op de laatste vragen. Zij legt ook getuigenis af van 's menschen houding tegenover dat wat buiten hem is en boven hem uitgaat; zij is geen theorie over het religieuze leven, maar de bezielende visie, die tot daden van geloof aandrijft, samenbindt tot een eenheid van geloovigen en scheidt van de niet-geloovigen. In de mythe is de kracht van elke religie uitgedrukt, maar ook van elk groot verlangen, dat den mensch boven zijn grenzen en persoonlijke wenschen verheft en als religie werkt.

De mythe is dus een krachtbron en de intensiteit, waarmede zij personen en volken aangrijpt en tot daden aanzet, kan dan het criterium zijn van haar beteekenis

en waarde. Maar bij aanvaarding van dit criterium zouden wij een belangrijke factor verwaarlozen: de krachten van buiten, die zich van een mythe bedienen: de propaganda en geweldsideologie van naar louter macht strevende partijen. Loudspeakers, fameuze keelholten, geheime politie, concentratiekampen, vliegtuigeskaders en tanks zijn nog geen bewijs voor wat wij de innerlijke kracht van een mythe noemen. Wij hebben het recht, vooral in dezen tijd van nietsontziende bruutheid en oorverdoovend reclamegekrijsch, te onderscheiden tusschen valsche en ware mythen. De valsche mythen zijn willekeurige en gewelddadige overschrijdingen van de grenzen van geloofwaardigheid, van die grenzen, die onze cultuur na eeuwen van strijd en zoeken heeft kunnen vaststellen. De valsche mythe, ontstaan uit speculatie op primitief, op bij-geloof, drukt aspiraties uit, die verre beneden de edelste mogelijkheden van deze cultuur blijven. De ware mythe is een waarachtige, zinrijke verbeelding van diepste ervaringen en visies, van hoogste verwachtingen.

Een voorbeeld van een werkelijke tegenover een valsche mythe heeft Dr C.A. Mennicke in een recente studie over Rilke gegeven, wanneer hij Rilke's leven een werkelijk geleefde mythe noemt. Rilke, schrijft hij, was een groot visionair, die er in slaagde 's mensen plaats in het universum onafhankelijk van elke traditie te doorleven en te genieten, volkomen vrij, zonder eenige verzekering of vertroosting, zóózeer, dat hij een nieuwe uitdrukking en beteekenis aan 's mensen plaats in de wereld kon geven. In de mythe, die Rilke werkelijk heeft geleefd, kwam in alle eindige beperktheid, de grootheid en heerlijkheid van het eeuwige tot verschijning. En deze mythe, aldus Mennicke, werd werkelijk geleefd, voordat er een mythe werd gepropageerd, die als marktwaar werd

aangeprezen, die niets anders was dan een lappendeken, samengeflansd uit wat was afgevallen van de randen van een pasklaar geknipte geschiedenis, die, juist anders dan bij Rilke, menselijke zwakheid en ontoereikendheid tot kracht vervalschte.

Het gaat hier niet om de juistheid van Mennicke's visie op Rilke, maar hier is het ware van de mythe gezien tegenover die, welke in een dik boek 'pasklaar' is gemaakt voor doeleinden, voor welke de mythe als een drogbeeld, als travestie misbruikt wordt. Deze valsche mythe moet het gemis aan homogeniteit van de 'beweging' bedekken, die allerlei uiteenlopende belangen en verlangens vertegenwoordigt. Zij is voortgekomen uit lijden, ontbering en vernedering, welke oorzaak uit onbegrip en berekening volkomen door ressentiment bepaald werd, zonder eenig historisch verantwoordelijkheidsgevoel of schuldbesef. Het is zuiver een constructie van het redeneerend verstand, als het lijden gedacht wordt als de hefboom, waarmee een massa, door zelf haar lot in handen nemen, de wereld zal veranderen. Beneden een zekere graad van lijden redeneert een individu nauwelijks meer, een massa, in welke een mythische waan goede kansen maakt, nog minder; zij eischt geen geneesmiddelen, die in logisch verband staan met haar kwalen. Lijden en verdrukking zetten zich om in verlossingsbehoeften en de verlossing kan alleen gebracht worden door een verlosser, die, met charisma geladen, de verpersoonlijking is van het wenschbeeld van de naar verlossing roependen. Zij gelooven in den verlosser, willen zich voor hem offeren. Het fascisme, en het nationaal-socialisme in nog sterker mate, hebben het eenvoudigste, primaire godsdienstige sentiment doen herleven en een ware cultus ingevoerd. In de eerste plaats die van den door de voorzienigheid gegeven redder, den

Duce of den Führer, die een halfgod wordt, onfeilbaar: ‘Mussolini heeft altijd gelijk’, is een fascistisch leerstuk. Kindertjes zeggen vóór eten een gebed aan den Fuhrer op en danken hem daarna: ‘Mijn Fuhrer, mijn geloof, mijn licht.’ ‘Wij gelooven op aarde alleen aan Hitler’, zegt Dr. Ley (N.R.C. 11 Febr.).

Als Godsrijk fungeert het vaderland, het oude Imperium Romanum van Mussolini, ‘het Derde Rijk’ van Hitler, waar niet de liefde, maar het geweld regeert. Dit machtige vaderland is de afgod van den modernen tijd geworden ‘de pseudonyme van de massa zelf, en waarin de menigte haar eigen macht van menigte aanbidt’. De Angriff zet boven een artikel (6 Juni 1935): ‘Dienst aan Duitschland is Godsdienst’.

Tot den nieuwen eeredienst behoort ook de cultus der dooden en de vereering der martelaren. De ballila zegt in haar credo: ‘Ik geloof in de gemeenschap der martelaren van het facsisme’ en het ritueel van de groote dagen in Neurenberg begint met een formeelen doodencultus, gewijd aan de voor het Derde Rijk gevallenen.

Als tegenstuk heeft zich in Duitschland dan nog een duivelsleer ontwikkeld, waarin de Jood-Bolsjewiek de rol van duivel speelt, die aan alle boosheid schuldig is en het uitverkoren ras belaagt.

Zoo bouwt zich een religieuze praxis op, die in Italië tot doel heeft den geestdrift voor het fascisme wijding te geven. Dit verwijdert zich uiterlijk, hoe paganistisch het inderdaad ook is, niet te ver van de kerk, van welke het veeleer een sanctie tracht te krijgen voor zijn daden van geweld. Het Italiaansche fascisme, hoezeer het een ‘religieuze conceptie’ is, tast de Katholieke gevoelens niet direct aan. Het steunt waarschijnlijk wel op een reeds lang bestaand anticlericalisme, maar waagt zich niet op

het gebied der theologie. De mythe van het oude Romeinsche rijk levert den gemiddelden Katholieken Italiaan geen innerlijke moeilijkheden op. Het nationaal-socialisme daarentegen is meer dan een 'religieuze conceptie', die een patriottisch sentiment wijding geeft; het heeft een wereldbeschouwing, die zich ontwikkelt tot een onverdraagzame, aan alle religieuze machten en strekkingen buiten haar vijandige macht, die den geest van het geheele volk wil beheerschen.

Als wij trachten het begrip der religie te bepalen, zooals dit zich in zijn zuiversten en hoogsten vorm heeft doen kennen, dan vinden wij in elke religie een polariteit tusschen den mensch en het goddelijke. Een pseudo-religie kenmerkt zich door de ontmenschelijking van den mensch als religieuze persoonlijkheid en door de beperking van het goddelijke, dat bij definitie universeel moet zijn. Het nationaal-socialisme kent slechts een door ras en bloed gedetermineerd wezen, dat geen geestelijke vrijheid bezit en aan het welk een nieuwe heilsleer met geweld geöctrooieerd mag worden. En deze heilsleer, die den mensch tot den fetischdienst van den staat, het volk, het ras wil opleiden, kent alleen den God, die zich openbaart in den beperkten kring van één volk. Zoo ontstaat midden in Europa een nieuwe afgoderij, die de geschiedenis alleen terugvindt in de voor-christelijke aera en waarmee de ethnologie der primitieve volken ons heeft bekend gemaakt. Het verschil is, dat de primitieve godsdiensten passen in het kader van hun beschavingen, en dat het neoprimitivisme een regressie-verschijnsel is. Zelfs is de regressie naar het verleden, naar het 'oerwoud', nog misleidend, omdat de nationaalsocialistische wereldbeschouwing eer een product is van de straat dan van woud en akker, een afvalproduct.

Deze nieuwe leer wordt gedragen door een diepe verachting voor den mensch; de enkeling krijgt eerst als atoom van de gedirigeerde massa deel aan de religieuze extase, die een kundige regie weet op te zweepen. Wat prof. Kraemer over het stervend animistisch heidendom zegt, geldt ook hier: ‘het verengt de wereld en het leven binnen de grenzen van eigen horizon en vertegenwoordigt daarom een stilstaand, zich zelf steeds repeteerend, geestelijk leven.’

Waarlijk religieus leven doorloopt een innerlijk proces, in den mensch en in de historie en doet zich voor als een strijd van geloof en twijfel, waarbij soms uit religie, naar het woord van Multatuli, geloovigen ongeloovig worden. Het louteringsproces van elken godsdienst doet dezen de slakken van vorige stadia meedragen, zonder dat hij ophoudt religie te zijn, tenzij de kern verstikt onder het doode gewicht. Deze kern is het hoofdgebod en is van universeele strekking. Het nationaal socialisme noemt zich echter ‘een religie der tastbare werkelijkheid’, d.w.z. van de begrensdheid. Gevaarlijk is deze pseudo-religie, die haar fanatisme ontlaadt op beperkte, maar vergoddelijkte objecten; zij kent niet den kern der religie, de liefde ‘die zichzelf niet zoekt’, maar wekt haat, wraak en vernietigingsdriften op. Gevaarlijk is zij voor de menschelijke cultuur, gevaarlijker nog voor het geïnfecteerde volk zelf, dat geestelijk afsterft en, onkundig van zijn mogelijkheden in het samenspel der volken, zich uit den kring der menschheid afscheidt.